
Ocene in poročila

J a n k o P r u n k: *Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768-1992)*. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1992, 455 strani.

Za razliko od avtorjeve knjige z naslovom Slovenski narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945, obsega druga, o kateri bo govora, daljše časovno razdobje in sicer več kot dvesto let in zajema narodnopolitični razvoj od začetkov narodnega preporoda do pravkar izbojevanе slovenske državnosti z mednarodnim priznanjem. Lotiti se takšnega časovnega razpona je vsekakor pogumna odločitev, še zlasti z vidika kompleksnosti slovenskega narodnega vprašanja, ki je relevantni del zgodovine Slovencev.

Obsežno delo sloni na primarnih virih, tuji in zlasti domači strokovni literaturi. Obravnavana vprašanja je pisec smiselno razdelil na pet samostojnih poglavij, ki so še posebej glede na posamezna obdobja in vprašanja precizirana s podpoglavji.

V prvem poglavju po uvodni predstavitvi evropske prosvetljske dobe, položaja Slovencev v okviru reform prosvetljenega absolutizma v habsburški monarhiji, opiše okoliščine in pomembne osebnosti, ki so bili aktivni nosilci slovenske narodne prebujе. Ob dejstvu, da Slovenci tedaj še nismo imeli svoje višje socialne plasti, pa so vendarle slovenski narodni buditelji veliko prispevali k dvigu slovenskega jezika za »kulturno rabo«. To je bilo prvo veliko znamenje za postopen razvoj slovenske narodne individualnosti. Seveda pa že naslednja obdobja narodnega razvoja vse bolj utrjujejo tezo, da sama kulturna osvoboditev še ni zadostna. Četudi je v 19. stoletju, začenši s predmarčno dobo, postal slovenski jezik sredstvo znanstvenega in umetniškega komuniciranja (Prešernov krog in drugi), s čimer je postala slovenska kultura »zgodovinska«, bo potrebno za pravo narodovo skupnost in prihodnost, razviti še ustrezno socialno-gospodarsko in politično komponento. V naslednjih podpoglavjih nas pisec seznanja z zametki politične prebujе v smislu narodnopolitičnih konceptov, vsakokrat pogojeno s konkretnim zgodovinskim položajem Slovencev. Tako pomeni za Slovence leto 1848 prelomno leto, v katerem se rodi program Zedinjene Slovenije. Z nazornim opisom vseh pomembnih dogodkov znova potrди dejstvo, da Slovenci v tem revolucionarnem letu še nismo zreli za njeno uresničitev, saj tedanji politični voditelji Slovencev niso pokazali poguma, da bi se odločno naslonili na narodnostno načelo, pa tudi kulturne avtonomije v okviru historičnih dežel si niso znali priboriti. Nov premik nastane v ustavni dobi; Slovenci sicer skupaj z Avstrijo izgubimo leta 1866 Beneško Slovenijo, vendar nastopi v narodni politiki nova orientacija to je v smeri slovanskega juga npr. z Levstikovim programom iz leta 1867, ki se snuje v povezavi s Srbi in Hrvati, kar je po oceni Pleterskega »prvo oblikovanje jugoslovanskega političnega kompleksa.«

Drugo obsežno poglavje nosi naslov Od taborov do razpada Habsburške monarhije. To je morda obdobje, ki poraja najbolj pisano podobo raznih koncepcij o narodnem

vprašanju, njegovem pomenu in vrednotenju ter konkretne programe. Tako je za obdobje slogaštva značilno, da kopni navdušenje za Zedinjeno Slovenijo in se po letu 1872 praviloma opušča skoraj vse do konca 19. stoletja. Sicer pa oblikujejo narodnopolitično misel poslej nekateri prelomni dogodki. Prvi, med najbolj usodnimi, je ob koncu osemdesetih let vsekakor zahteva katolikov po jasni, nazorski katoliško-liberalni razmejitvi, kateri je sledil neizprosni kulturni boj, oblikovanje dveh političnih taborov z ustanovitvijo svojih strank. Nasproti njima nastopi na prizorišče nova sila, to je socialna demokracija in z njo masarykovci. Drugi tak prelomni čas, pa je prva svetovna vojna in razpad habsburške monarhije. Pisec nas nadrobno seznanj z nastajanjem narodnih programov v vseh poglobitvenih političnih, kulturnih središčih na Slovenskem in odmevih pri sosedih; zlasti še, ko se tako katoliški kot liberalni tabor povezujeta s Hrvati in Srbi v okviru monarhije. Tu bomo le omenili trializem, za katerim stoji vodstvo SLS, in novoilirizem, ki ga poleg pretežno liberalne stranke podpirajo tudi nekateri katoliki, med njimi, zanimivo, nekaj časa tudi dr. Aleš Ušeničnik, medtem ko škof Jeglič odločno zagovarja ohranitev slovenskega knjižnega jezika. Preboj v dosedanjih političnih odločitvah, vendar brez stvarnih izkušenj, predstavlja narodnorevolucionarno mladinsko gibanje Preporod, z glasilom Preporod (1912–1913). Odločno so zahtevali razbitje monarhije in vsi jugoslovanski narodi naj bi se združili v samostojno državo. Nadalje nas pisec seznanj z vrsto odločilnimi okoliščinami, novimi koncepti in konkretnimi resolucijami, ki usmerjajo pot k narodnemu osvobojenju. Tu bomo navedli avtorjev poudarek o pomenu adrese Starčevičeve stranke prava z zahtevo po skupnem delovanju Hrvatov in Slovencev februarja 1917, ki vpliva na ustanovitev Jugoslovanskega kluba kot skupnega organa vseh jugoslovanskih poslancev v dunajskem parlamentu. Sledita znamenita majniška deklaracija 1917 in izjava vseh treh slovenskih strank s poudarkom na narodnem pravu, kot odgovor na odklonilno stališče cesarja Karla do Zedinjene Slovenije. Ta izjava maja 1918 je v slovenskem zgodovino-pisju ocenjena (J. Pleterski) za prelomno fazo v gibanju za slovensko narodno samoodločbo. V atmosferi te uporniške države je bil zatem ustanovljen avgusta 1918 Narodni svet za Slovenijo in Istro. Svojo vlogo je imel tudi memorandum Jugoslovanskega kluba mirovni konferenci v Brest-Litovsku in pa deklaracijsko gibanje.

Obravnavata tematike med obema vojnama nosi naslov Slovinci v prvi jugoslovanski državi. Uvodoma se lahko postavi vprašanje, ali je bila pravilna odločitev Slovencev za jugoslovansko skupnost v okviru Kraljevine SHS, oziroma Kraljevine Jugoslavije. Vrsta dejstev nakazuje pozitiven odgovor. Že ob razpadu monarhije se z optimizmom gradi Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je seveda rezultat narodne samoodločbe, ki se do prvodecembrskega akta 1918 v polni meri tudi uveljavlja. Toda že januarja 1919 se ukinejo na predlog notranjega ministra avtonomne vlade, ustanovljene v času zedinjenja in pričel se je uvajati državni centralizem. Tako smo izgubili »še poslednje elemente slovenske državnosti« zapiše avtor. Z mirovnimi pogodbami smo Slovinci izgubili tretjino etničnega ozemlja in tretjino prebivalstva zato je avtor pozorno zasledoval narodnopolitično misel tako v matični Sloveniji kot pri zamejcih. Pri tem nas seznanj z značilnimi stališči do narodnega vprašanja in samimi narodnimi programi pomembnejših političnih struktur v različnih političnih taborih. Tu ne gre

prezreti dejstva, da je imela v Sloveniji v mejah stare Jugoslavije Slovenska ljudska stranka (SLS) že pred volitvami v konstituantno novembra 1920 edina od tedanjih slovenskih strank v programu zahtevo po avtonomiji, četudi še ni bila določneje artikulirana. Nove premike v avtonomističnem federativnem konceptu prineseta leta 1923 avtonomistična izjava in avtonomistični program slovenskih kulturnih delavcev. Po oceni Frana Erjavca, je šele to povzročilo pravo avtonomistično gibanje pri Slovencih in »definiralo jedro našega narodnopolitičnega problema«.

SLS, ki je bila z letom 1923 vodilna v avtonomističnih zahtevah, leta 1932 pa vključila znova določno zahtevo po Zedinjeni Sloveniji, so v dvajsetih letih v svojih programih (volilnih) poudarjale zahtevo po samoodločbi še Novačanova Slovenska republikanska stranka, prav tako ilegalna KPJ (organizacija za Slovenijo), leta 1926 še Bernotova frakcija unitaristične Socialistične stranke Jugoslavije. Za državno in gospodarsko samostojnost se je zavzemala tudi Pucljeva Slovenska kmetška stranka v času, ko je bila vključena v Kmetško-demokratsko koalicijo. Skupščinske volitve 1927 so pokazale, kot je zapisal L. Ude v Mladini, da sta proti ideji samostojne združene Slovenije le še Slovenska demokratska stranka in Socialistična stranka Jugoslavije. Sicer pa je tudi SLS v tem času že odbila svojo ostrino.

V obdobju diktature kralja Aleksandra oziroma režimov vsedržavnih strank s poudarjanjem, da obstaja samo »en jugoslovanski narod«, avtor nazorno oriše odklonilna stališča posameznih osebnosti in skupin v liberalnem taboru, ki se izražajo v tedanji publicistiki (J. Vidmar, Kulturni problem slovenstva, Slovenija, Sodobnost) in njihove poglede na reševanje narodnega vprašanja.

V drugi polovici tridesetih let, ko je bila SLS vpeta v JRZ, se je v okviru programa JRZ sicer zavzemala za samoupravo, vendar je s svojo razlago pojma »jugoslovanskega naroda« v bistvu sprejela načelo unitaristične ureditve države. Za to obdobje je značilno, da je prevzel pobudo v razvoju narodnopolitične misli od sreda 1935 porajajoči se ljudskofrontni blok. Pisec v tem podpoglavju prikaže kritične misli in stališča do narodnega vprašanja pri nekaterih poglavitnih ljudskofrontnih subjektih in pri posameznikih. Tu bomo omenili program krščanskih socialistov v Vestniku Slovenska beseda, posebej dveh mladih krščanskosocialističnih inteligentov in sodelavcev revije Dejanje E. Kocbeka in B. Grafenauerja. Pisec nas opozori tudi na novo gledanje na obravnavano vprašanje pri demokratičnih Sokolih. Pozornost posveti tudi pobudnici ljudskofrontnega povezovanja - KP, ki je z Manifestom ustanovnega kongresa KPS 1937 in s Speransovo knjigo 1939 znotraj razrednega določila tudi razmerje do nacionalnega.

V poglavju Slovenci v drugi svetovni vojni, ko je bil slovenski narod razkosan med tri okupacijske sisteme, s končnim ciljem uničiti narod kot etnično enoto se porajajo številne narodnopolitične odločitve, tako v okviru OF kot v vodstvu meščanskih strank. S prikazom narodnih programov avtor poudarja, da sta zahteva po Zedinjeni Sloveniji in ohranitvi skupnosti jugoslovanskih narodov v demokratični državi, prisotna v času vojne v vseh programih protirevolucionarnega tabora (razen program Ehrlichovih Stražarjev) kot v osvobodilnorevolucionarnem v okviru OF

Medtem ko predstavniki protirevolucionarnega tabora po ponesrečeni konzultni pričnejo ilegalno delovati v septembra 1941 ustanovljenem Narodnem odboru in maja 1942 v Slovenski zavezi, oba pa sta bila povezana z emigrantsko vlado v Londonu, in ko je s tem popolnoma jasno, da je slovenski narod v boju proti okupatorju idejno in politično razdeljen na dva pglavitna tabora, dobijo narodni programi v okviru osvobodilnega gibanja po kapitulaciji Italije določnejše obeležje. Tu bomo omenili sklep Vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1943 o priključitvi slovenskega Primorja k »svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji«. Drugo pomembno dejanje pa je kočevski zbor v začetku okrobra 1943, na katerem so izvolili 120 članski plenum, ki je bil hkrati tudi kot SNOO predstavnik suverenosti slovenskega naroda, in po prvem zasedanju v Črnomlju februarja 1944 pa proglašen kot SNOS za prvi slovenski ljudski parlament. Tedaj je bil tudi uzakonjen federativni status slovenskega naroda v odnosu do jugoslovanskih narodov. Suvereni status slovenskega naroda, ki se je s kočevskim zborom in nato na II. zasedanju AVNOJ-a novembra 1943 in v Črnomlju še potrjeval kot slovenska državnost, se v naslednjih mesecih do osvoboditve 1945 postopoma odpravlja v okviru nastajajoče federativne države Jugoslavije. V protirevolucionarnem taboru avtor oriše še okoliščine ustanovitve Slovenskega narodnega odbora konec oktobra 1944 in »njegovo narodno izjavo« ter 3. maja sklicanega slovenskega parlamenta na Taboru s sklepom, da je slovenska narodna država sestavni del demokratične in federativne Kraljevine Jugoslavije. To je bil povsem jalov poskus pred koncem druge svetovne vojne, ki tudi zahodne zaveznike ni več zanimal spričo sporazuma Tito-Šubašič.

Kratki epizodi, ko je bilo osvobojeno in združeno vse slovensko etnično ozemlje maja 1945, takoj zatem pa se je morala slovenska oz. jugoslovanska vojska umakniti, se v drugi jugoslovanski državi slovenski narod močno razočara, ko je moralo slovensko in jugoslovansko politično vodstvo z londonskim memorandumom 1954 in s pogodbo o demokratični in neodvisni Avstriji 1955 zahtevo po Zedinjeni Sloveniji opustiti. Pa tudi pomembna prvina vsakega suverena naroda, to je pravica do samoodločbe s pravico do odcepitve, se je skušala krniti že ob samem snovanju prve ustave konec leta 1945. Četudi je nato prva ustava formalno priznala narodno samoodločbo, se je počasi, korak za korakom federalni princip vse bolj umikal graditvi enotnosti delavskega razreda, demokratičnemu centralizmu in samoupravnemu socializmu, kar je vse kazalo zgrešenost komunističnega načela veljave razrednosti pred narodnostjo. Pisec analitično prikaže in ovrednoti vse te stopnje regresije skozi državno-pravno zakonodajo, ki v bistvu podpira uveljavljanje unitarizma in slednjič srbskega hegemonizma. Obenem nas seznanja z uradnimi stališči slovenske in jugoslovanske partije in pa s pomembnimi etapami oziroma zametki opozicije pri nekomunistih (npr. kulturni delavci, z vsebinskim profilom pomembnejših revij itd.). Prelomno leto 1968 sproži nove procese, tako tudi »liberalno« strujo v vodstvu ZKS s Stanetom Kavčičem na čelu, ki se zlasti izpostavi v t.i. »cestni aferi«. Po obračunu z »liberalizmom«, ko se sicer s politično ideološko regulativo in represijo še navidez ohranja stari sistem, se znotraj slovenskih partijskih vrst vse bolj uveljavljajo novi pogledi na slovensko narodno vprašanje in s tem zahteve po pravni ureditvi statusa slovenskega naroda, slednjič z

mislijo doseči slovensko državnost, ki naj bi se vključila v federativno Jugoslavijo. Piscu smo lahko hvaležni, da je tudi za obdobje vključno od slovenske pomladi do bližnjih dni, dodal analitični pregled tistih dogodkih, ki so slednjič privedli do odličitve za odcepitev in do mednarodnega priznanja slovenske suverene države.

Za delo je značilno, da je avtor z objektivno besedo in v izbrušeni pripovedi orisal poglobljena dogajanja v kulturnih in političnih strukturah vseh svetovnonazorskih smeri in s tem podal celostno podobo zastavljenega vprašanja.

Delo, ki je strokovno solidno opravljeno, je plod večletnega avtorjevega razmišljanja in raziskovanja, o čemer priča tudi obsežna bibliografija njegovih del, v katerih je moč potrditi, da se je Prunk zavzelo ukvarjal tudi s problematiko razvoja slovenskega narodnega obstoja in odločanja. Na marsikatera odprta vprašanja opozarja avtor sam, ki je morda najbolj čutil nezadostnost raziskave narodove preteklosti s tega ali onega zornega kota, tega ali onega vprašanja, zlasti še z vidika nekaterih segmentov dogajanj v luči konkretno zgodovinskega učinka v soodvisnosti »narodove elite« in »narodove mase«.

Naj sklenemo z mislijo, da je Prunkova knjiga lepo kulturno dejanje s posebnim značajem za naš čas, še posebej če pristajamo na izrek, da bi morala biti zgodovina tudi učiteljica današnjega trenutka kot tudi prihodnjih rodov.

Anka Vidovič-Miklavčič

Feliks J. Bister: *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju, Življenje in delo 1872-1918*. Slovenska matica, Ljubljana, 1992, 295 strani. Iz nemščine prevedel Janko Moder.

Feliks J. Bister nam je poznan kot zgodovinar, publicist in prevajalec, v zadnjem času pa kot vodja ljubljanske izpostave Avstrijskega inštituta za Vzhodno in Južno Evropo na Dunaju. Mnogim se (nam) je nepozabno vtisnil v spomin tudi kot prokurator Knaflejeve študentske ustanove na Dunaju. Monografija o Korošču, ki žal obsega le obdobje do leta 1918, je nastala kot disertacija na Filozofski fakulteti dunajske univerze in je rezultat raziskav v arhivih v Dubrovniku, Gradcu, Ljubljani, Mariboru, Sarajevu, Vidmu ob Ščavnici, Zadru, Zagrebu in na Dunaju.

Delo je razdeljeno na štiri dele, od katerih sta druga dva še posebno zanimiva. Avtor prikazuje namreč delo poslanca Antona Korošca v državnem zboru na način, ki presega monografsko naravo dela. Vzporedno nam avtor prikazuje Koroščeve državnozborske nastope v luči oblikovanja osnovnih ideološko-političnih smernic znotraj katoliške stranke iz aspekta strategije nastopov slovenskih poslancev v dunajskem parlamentu in sproti obravnava tudi ustrezne komentarje (odmeve) teh nastopov v dnevnem časopisju. S prepletanjem teh aspektov, ki so dobro umeščeni v širši kontekst zgodovinskega obdobja, avtor podaja snov zelo pregledno, včasih celo sugestivno.